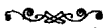

էին ի Հայաստան Արեւմտեան եւ Արեւելեան, բլլայ գրաւոր բլլայ բերանացի ճամբով: Այս եւ շատ ուրիշ ինքրորեք կը մնան ապագային: Հոս մեզի համար բաւական է այն ալ, եթէ յարողեցանք ներկայացնել Հայոց քով միջին-գարուն հասանալան գլուխիւն ունենալն ժողովրդական առասպելներու կենդանական աշխարհէն բերել բերան շրջելով, եւ անոնց ազդեցութիւնն՝ այսպէս կամ այնպէս՝ մեր հաւաքմանց վրայ. (§ 583):

(Ընթանալիքն)

4. 8. 8.

Գ Ր Ո Վ Ա Ն

ԱՅՈՊԵՅՈՍ ԵՒ ԻՐ ԵՐԱՐԻՐԸ ԵՒ ՅՈՒՍՏԻՆՈՍ

(Ընթանալիքն)

ԺԱ. Ընթանակ իմն չուր թաւել զմարդկային իրողութեամբ, որ երբեք երբեք այլապէս բերել զնոյն եւ չընթերէ, եւ անհաստատութիւն է ոյցոյ՝ ոչ միայն միայ իրից յառաջիկայիցն՝ ի նոյնութեան: Պարտ է ուրեմն բնի, ոչ կարող թագաւոր, ի սոցին շատագործ փոխարկութեանն՝ անփոխարկելի ունել զբարեպաշտ մասնութիւնն:

ԺԲ. Ի բաց զարմիք ի պատիւ բանիցն շողորթած արպէս ի յախշտափոջ բարուցագուսաց. քանից արտա զաշտ մարմնոյն բրին, իսկ նորա զհոգւոյն մասն մասնն ուղեցուցանեն՝ ոչ ներկելով տեսանել զերացն ճշմարտութիւն. քանից կամ զուրեք երբեմն զարծանիս պարտաւ, կամ պարտաւն յաւաքելի զուսուզոյնն՝ արժանիս զովեւորիցն՝ զի մին ի յերկուց աստի ի յինքեանց մեղանշիցի, կամ չարս զովեցեալ կամ բարին նախատեցեալ:

ԺԳ. Հաւասար լինել պարտ է հանապաղ խոհանութեան՝ թագաւորին. քանից փոփոխելն ընդ փոխարկութիւն իրողութեանցն, նշանակ լինի անկողյուն արամահաւութեանն: Իսկ հաստատապէս ի բարին յենուն (որպէս բարեպաշտ ձեռ կարողութիւնն սերտեալ է) եւ ոչ առ ամբարտաւանութիւն ի վեր ամբարանելն, եւ ոչ ի տիրութիւն ի ստոր բերելն, հաստանոց եւ ապահովապէս, եւ այնպիսի՝ որք անդադուելի ունին զհոգիս:

ԺԴ. Եթէ դը զմասնութիւնն մարքեալ ունին ի մարդկային խաղութեանց, եւ տեսանել զանշնութիւն իւրոյն բնութեան, եւ զպոլութիւն եւ զպոլութեանն: Իսկ աստի կենաց, եւ զազոտ՝ որ զարծեալ է ի մարմնին, ոչ անկելի ի պարեմն հպարտութեան, թէ եւ իցէ ի բարձու արժանապատեանութեան:

ԺԵ. Գեր քան զամենայն փառաւորութիւնն թագաւորութեան՝ պարն բարեպաշտութեան զթագաւորն զարգարէ. քանից հարստութիւնն անհետանայ եւ փառքն անցանէ. իսկ շուքն առ-

տուածային քաղաքավարութեան յամահ հաւաքեալն յարաւի՛, եւ անոր քան զմասնացումն զուսուզելն՝ զեաներեալ կայունցանէ:

ԺԶ. Կարի ինձ թուի անտեղադոյն՝ լինել, զի հարուստ եւ աղքատ մարդիկ յամահ իրողութեանց զման վրաս կրեն. քանից ոմանք ի յփառութենէ պարգաւտին. իսկ ոմանք ի սովոյ ապակոնին: Եւ ոմանք գրաւեալ նուաճեն զհաւս աշխարհի. իսկ ոմանք ոչ ունին՝ ուր կայունցեն զներքանս սոցին: Արգ՝ զի երկրքն եւս առողջութեան զիպեցին, բարձմամբ եւ յաւելմամբ զարմանել պիտի, եւ առ հաւասարութիւն՝ զանհաստատութիւնն անդադրեցել:

ԺԷ. Առ մեծաւ բացայայտակի՛ ցուցաւ ժամանակն բարեկեցութեան, զորեւապաշտ ասաց ոմն ի հնոց լինելի զոյ, յարժամ կամ իմաստաւոր թագաւորեցեն, կամ թագաւոր իմաստաւորեցեն: Եւ քանից իմաստաւորելով արժանի եղէր թագաւորութեան, եւ թագաւորելով մի ի բաց կայէր յիմաստաւորութենէ: Բանից եթէ սիրելն զիմաստութիւն՝ առնել զիմաստաւորութիւն, իսկ սկզբն իմաստութեան՝ երկիրն նուաճոյ, զոր ի կործոն ձեռ հանապաղ ունի, բաշխայտ եւ որպէս ճշմարիտ առ յինէն ասացեալ:

ԺԸ. Թագաւոր զքեզ քան ճշմարտութեան ասհմանեւ ըստբարեւոյ՝ երբ թագաւորել եւ տիրել հեշտութեանցն՝ կարողացեալ, եւ զպարն ողախահաւութեան ի զլուի կուտեալ, եւ զծիրանին արգարութեան զքեցեալ: Բանից այլ իշխանութիւն՝ զմահ ունի յարգ. իսկ այսպիսի թագաւորութիւն՝ զամահ մնացանութիւնն պահէ: Եւ այն՝ յայսմ յաւիտեան լուծանի. իսկ այս՝ յաւիտեանական անշնանցն զերծանէ:

ԺԹ. Եթէ ընդ պատիւն որ յամենայն յառաջածի՛ կամկեցի բերելիք, լը ամենայն հասարակ բարեբար. քանից ոչ մի ինչ այնպէս առ բարեմասնութիւնն բարեւ: Երկու շնորհ բարեբարութեան տուեալ կարողեցին: Բանից վրաս երկրից եղեալ՝ ծառայութիւնն՝ ձեռնարկեալ՝ ըզգումութիւն է. որ կեղծեալ պատուոյ անուամբ նենգէ այնպիսի՝ որք ինքեան մահմանան:

Ի. Երբեք յարգոյ է թագաւորութիւնն ձեռ, զի թշնամեցն ցուցանէ զիշխանութիւն. իսկ հպատակեցն առաւոր մարդաւորութիւնն: Եւ որ յարգութեանց զորութեան զինոյց անդէն սիրով յարգութեամբ ի յիւրացն. քանից սրբաբն եւ զազանի եւ ոչխորի միջոցն, այնչափ երկացուն համարեալ լինի տարբերութիւնն:

ԻԱ. Գոյրութեամբ մարմնոյ հաւասար է ամեն նայն մարդկան թագաւորն. իսկ իշխանութեամբ արժանապատեանութեան նման է Առաւմտին ամենեցուն. քանից ոչ ոմն ի յերկիր քան զինքն բարձրացին: Պարտ է ուրեմն նմա եւ իբրեւ զլուստուած մի բարկանալ, եւ արպէ մահկանացու մի բարձրակցել. զի թէ եւ առաւմտային պատկերաւ պատեալ է, բայց եւ հողային փոշեալ փաղհանեցեալ է. որով ուսցի ապամենեան զհաւասարութիւնն:

ԻԲ. Ընկալ զայնոսիկ՝ որք զօգտակարն խորհիլ՝ կամի, եւ մի զայնա՝ որք չաղբորելի եւ յարով

անգամ փոյթ ունին. քանզի նոքա զգուսն պարզաբար՝ տեսանին ճամբարութեամբ. իսկ սոքո յայն հային՝ որք իշխողացն հոնց են. եւ առուե-րացն մարմնոց թափակելքն, ասացեցաք առ ի նոցանէն ճայնակից լինին:

ԻԳ. Այնպիսի լեք առ ծառայն քո, որպիսի բղանաւ քեզ գտնել լինել. քանզի որպէս լսեմք լսելի լիցաք, եւ որպէս տեսանեմք՝ տեսեալ եղեցաք յատուածային եւ յաճանհայեաց տեսութենէն. Արք՝ նախ ի ներս տնցաք՝ պարմութեամբ զգորմութիւն. զի նմանեալ գիմանն ընկալցուք:

ԻԴ. Որպէս շինէք ի հայեւեաց զայնպիսի ցուցանեն ներեւութիւնս գիմաց՝, որպիսիք են սկզբնատիպքն, զուարմութիւնս՝ զուարմացելոցն, եւ զգորմութիւնս՝ տերեցելոցն. այնպէս եւ արգար զատուածանն Առաւել մարտին գործոց համա-նմանի. քանզի որպիսիք՝ արգարեց իցեն առ ի մէջ գործեցեալքն, այնպիսիք մեզ ի նմանեացն առա-տրին:

ԻԵ. Խորհեաց զգործելին յամենայն. բոլոց կատարեալ զգաւանցելոցն փութապէս. քանզի յոյժ կապալաւ ե յերգողութիւնս անշնորհայեցութիւնն. զի եթէ զգործն որք յանհաւսութենէ՝ զմառաւիցէն որ, յայնժամ բարեւ ծանխէք զգուսն բարեխաչութեանն, որպէս եւ զպարզեցն առաջու-թեան զկին փորձոյն իօթութեանս. Պարս եւ ուրեմն ով ճաշխոսեալոցն թաղաւոր, եւ իոհնմազոյն իորհրդով եւ ուժգին տգլխիւք շէշարար քննել զպիտեւիսն աշխարհի:

ԻԶ. Յոյժ լաւազոյն անտեսեցեա զարք թաղաւորութիւնն քո, եթէ զամենեւին փութա-ցին պարզազոյն տեսանել. եւ ոչ մի ինչ հանդու-րժեցեալ տեսեալ առնել. քանզի ոչ փոքր է ի վերայ քո, որ փոքր լինել թուի ի բաղդատման՝ քոյոցն. վասն զի եւ բառ թաղաւորի տակ՝ զմեծ ունի առ ամենեւին զօրութիւն:

ԻԷ. Քեզ ինքեան պահելոյ գործնոն դիցեալ հարկ ի վերայ, իբր ոչ ունելով ի վերայ երկրի զոր՝ որ կարող իցէ հարկադրել. քանզի այսպէս եւ զօրինացն ցուցեալ յարգումն, զու ինքն յառաջ քան զայլս գնառի յարգելով. եւ հպատակացն յայտ լիցի՝ օրինազանց գոյն ոչ անվտանգ լինել:

ԻԸ. Հաւատար յանձնաւորն զառաքելուն զյանձնորդն համարեալ. քանզի թէ եւ որ քա-ղաքավարեցի օրինաւորապէս, բոլոց հանդուրժեցեց ինքնորդն անօրինաբար, գործակից շարքն զաւ առ Առաւելոյ գառնի իսկ եթէ ի վաճառեալ երկ-պատիկ բարեփորձ լինել, եւ գառնօղն լաւազու-նից նախապատուեալ, եւ զիրակզան վատթարա-գունից կշառմանն:

ԻԹ. Յոյժ օգտել կարենձ գիտալիքն ի կենցաղապրութենէն շարաց. քանզի որ կենցաղի հաշտապող ընդ մարդկայնոց՝ շարաց, կամ կրել կամ ուսանել շար իմն հարկ եւ նմա իսկ որ բնակալից լաւայն, կամ քառակուսն բարեացն ուսանի, կամ զուսաղումն թարացն ստանայ:

Լ. Անխորհրդան թաղաւորութիւնս Առա-տուել քեզ հաւատացեալ, ոչ զոր է շարացն ի գործ արկանիցեալ ի ծառայութիւն սպասու իրա-դութեանց. քանզի յորոց արարեւ նորա շարա-

ւար գործիցն, համար ասցէ Առաւելոյ՝ որ եան նոցա զօրութիւն: Ուրեմն զինի բարում քննու-թեան՝ պարտ է լինել իշխանացն առաջարկու-թիւնն:

ԼԱ. Հաւատար վարկանիմ շար, եւ թշու-մացն շարագործութեամբ ցտանուլ, եւ սիրե-լեացն շարագործութեամբ ողբել. քանզի պարտ է երկուցեւորոցն քաշապէս հակակալել. եւ յայնմանէ որ վայել է՝ ոչ միով իւրի ի բաց կալ, ոչ յանառա շարակամութենէ նոցի վրէժ ինդրե-լով, եւ ոչ կեղծեալ բարեկամութեան ոսցին փո-խարեն հասուցանելով:

ԼԲ. Համարեալ զայն զալ ճամբարազոյն սի-րելիս՝ որք ոչ գովեն զամենայն զառ ի քէն առա-ցեալեալ. այլ որք արգար զառառատանալ զամենայն ինչ գործել փութացուցանեն: Եւ քան ուրախու-ցին ի շահաւորն եւ տիրին ի ներհականն. քանզի սոքո ճամբարի կապի անսուղ սիրելութեան ցու-ցանեն նշանալ:

ԼԳ. Մի փոխարկեցե քեզ զմեծախոհ միտ՝ երկուսու պար իշխանութեան զանգաւած. այլ որպէս հասանեալ իշխանութեան վարդ, անփոփոխ կալ զմիտ ի փոփոխական իրազութիւնս, ոչ ի ինքու իշխանութեան բարձրանալով եւ ոչ ի տիրութիւնս նաւաստանալով:

ԼԴ. Որպէս ոսկի երբեք երբեք այլապէս յա-րուստան փութանեացեալ, եւ առ՝ տարբեր տե-տակ զարգացեալ յօրինեալ, մնայ որ ինչ է, եւ փոփոխան ոչ կր. այնպէս եւ զու ով բարեշուք թաղաւոր, զայլ զկին այլոյ յաշնորհեալ զպետու-թիւնն, եւ ժամանեալ յայդ վերնազոյն պատու, զու ինքն հաստատուն մնալ, անայլալիք ունելով զմառիտհարթիւնը:

ԼԵ. Յոյնժամ վարկեա թաղաւորել ապա-հովապէս, յորժամ տիրեա կամայական՝ մարդկայն. քանզի որ աւամայ հպատակի, յորժամ ժամ առնան՝ աղանի զբզուէ. իսկ որ օրինաբար բարեմաու-թեան՝ վարի, հպատակ ունի առ վարիչն զհնա-զանդութիւնն:

ԼԶ. Ձի գիշխանութիւն թաղաւորութեանն առնիցեալ հուշակելի, որքան ունի ընդզեմ մեղու-ցելոցն հպատակաց բարկութիւն, այնքան ունել եւ ընդզեմ յանցուցելոյն քեզ ինքեան համարեալ: Քանզի ոչ որք օրէն այնքան զօրեղ իշխանութեամբն կրթել, եթէ ոչ բան ընտանի որ ի նոյն յանցու-ցելոցն շարժեցեալ լինի:

ԼԷ. Որ մեծ իշխանութիւնս առեալ է, առու-ղին իշխանութեան քառակուսիցի՝ ըստ կարի: Քանզի եթէ զպառնալիքն բերէ զպատուանոյն ամենեցուն, եւ ի ձեռն տիրին ունի զպետութիւնն ի վերայ ամենե-ցուն, յայտ՝ արդարեւ մանաւանդ Առաւելոյ քա-տակեցի, ոչ մի ինչ վարկանել քան զուղորդին առաւել նախապատուի:

ԼԸ. Գերքան՝ զուկի եւ քան զակն պատու-կան զհարստութիւն բարեբարութեանն անանց զանհետցու, զայն՝ որ եւ առտէն զուարմացուցանէ յաւով հանդերեկոյ զմայրանն, եւ անդէն քաղ-ցրացուցանէ փորձի յուսացելոյ երանութեանն: Իսկ այնքիկ՝ որք այժմ առ մեզ, որպէս ոչինչ առ մեզ, մի շարմանցին զմիջ:

ԼԹ. Փոյթ արա պայծառագոյն պարզեա փոխարէն հասուցանել այնոցին՝ որք բարեմտութեամբ առնեն դառ ի շէն հրամայեալսն. քանզի այսու կերպիւ՝ եւ լաւացի անեցուցան պլնմասութիւնն, եւ յորեանց քարոզեցանք՝ ուստեմ զարութիւնն. քանզի արժանի առնեն այնոցին որք ոչ առնին զոյնի՝ կորի անպատեհ է:

Խ. Բան քանակեալսն պատուականագոյն է թագաւորութիւնն: Բայց յայնժամ մանաւանդ է այնպիսի, յորժամ շըջնայեալս՝ այս իշխանութիւնն ոչ առ յանդգնութիւն հակիցի, այլ առ հաստատութիւն հայիցի, ի սմարդի անգթութիւնէն՝ որպէս ի գաղանականէ ի բաց գառնալով. իսկ գմարդսրբութիւնն իբր աստուած անման յինքն յոյցանելով:

ԽԱ. Հանգիտաբար՝ առ սիրելիս եւ առ թշնամիս արա զգաւատաւան, մի բարեխոհիցն՝ շնորհելով ժամս բարեկամութեանն եւ մի շարակամացն հակադրելով՝ ժամս ատելութեանն: Վասն զի նոյնոյ անտեղութեանն է՝ եւ արգարացուցանել զանիբան՝ թէ եւ սիրելի իցէ, եւ անիրաւի արգարայն՝ թժ եւ թշնամի իցէ. քանզի շարս յերկաքանչիւրսն նման է, թէպէտ եւ ի ներհակսն գտանիցի:

ԽԲ. Ուշագրաբար՝ լուի պարսին գաւառաբն իբրողութեանց. քանզի գգաւարարայն՝ 6 գիւան արգարայն, որ գիւրտ փախիչ յայնցանէ՝ որք ոչ յոյժ զգուշանան: Ջի թէ պղծաբանութիւն ասուցան ի բաց թողով, եւ զհաստատանութեամբ աստղելոյ քանց առնելով, ի խոր գիտաւորութեանց զինքեանս ի ներքս արկանիցեն, այնպէս ի վեր քարշեն՝ զառ ի յինքեանց ինչոցեալսն, եւ յերկակ մնաց ի բաց փախիցին՝ ոչ ինքեանց դարին մասնելով, եւ ոչ այլոց զնոյն իրակէ՝ թոյլ ստլով:

ԽԳ. Թէեւ օսանայցես ուղղաւորութիւն՝ գործոց հաստարարութիւն աստեղաց, ոչ իսկ երբեք յաղծիցես բարութեանն Աստուծոյ. քանզի սրբան ինչ դե արդեօք մատուցանիցէ Աստուծոյ՝ ի նորայոյն զնորայնս նուրէի նմա: Քանզի որպէս չիք ումբ յարեաւ յառաջ քոյլել՝ քան զհիբանան օսուերն, որ միշտ յառաջ երթոյ, թէեւ հարստեւ ճնդիցէ, այնպէս եւ ոչ զանգրադարանցիկ բարութեանն Աստուծոյ՝ բարեբարութեամբ գերազանցեն մարդիկն:

ԽԴ. Անծանելիք է հարստութիւնն բարեբարութեան. քանզի ի տառն՝ առաւ լինի, եւ ի ջրուելն՝ ժողովի: Չայս անելով յանինք զառ, ով հարստաւոր թագաւոր, առք աստատանք ամենայն ճոյղոցանս առ ի շէն. քանզի անհաւաղաւորի՝ ունկոյց եւ հասուցանան ժամն օտոյն, յորժամ գայցէ ժամանակն հասուցանեմ գործոց:

ԽԵ. Անհարստութեանն Աստուծոյ առեալ զթագաւորութիւնն, քառակեաց՝ նմա ի ձեռն գործոց բարեաց. քանզի ի համարոյ նացն կեալ եւ՝ որք բարի առնել կարգ են, եւ ոչ ի թաւջ այնոցին՝ որք բարի կրէ՝ կարօտ են. քանզի առնեան պատարանութիւն աստատութեան ընդցն՝ անարդէ՝ է առ բարեբարութեանս աղգաւորացն:

ԽԶ. Որպէս աչք բնաւորեալ՝ է մարմնոյ, այնպէս թագաւոր յարմարեցեալ է աշխարհի,

առեալ Աստուծոյ ի գործանութիւն օգտաւորացն: Գարն է աւրեմն նմա, որպէս իւրական անա զամաց, այնպէս ամենայն մարդկան նախատես լինել.՝ զի ի բարիս զարդացին,՝ եւ ի շարիս մի գարկցին՝:

ԽԷ. Աղօտհոգագոյն պահպանութիւն համարեա փրկութեանն՝ զո՝ դանիբարանն ումբ երբեք ի հպատակացն. զանից որ ումբ ոչ անիրաւէ, ոչ կատկմի յունքէն՝ իսկ եթէ ոչ անիրաւէն՝ ապահովութիւն պատճառէ՝, բարեբաւ բնին՝ արդաք եւս առաւել՝ զի զապահովութիւնն սոյն, եւ զփրկութիւնն ոչ մասնէ՝:

ԽԸ. Լեր հպատակացն, ով բարեպաշտա գոյն թագաւոր, եւ աստար ժամս գերեւանաւորեանն՝ իշխանութեանց՝ եւ բողջայն ժամն յոր գութեանս բարեբարութեանց: Մի գերկելի արհամարհելով՝ ժամս գարովոյն, եւ մի գարովոյն անփոյթ առնելով՝ ժամս երկելոյն: Այլ զհեղու թիւնն ունելով անարհամարհելի, եւ զարհամարհութեանն ունելով անհեղանալի՝:

ԽԹ. Չարս հպատակացն օրինադրես ի ձեռն բանից, գու զայնսիկ յառաջնեթաց գալով՝ ցուցես ի ձեռն գործոց. զի բանիքն՝ օրովք հասունեցուցանէ՝ քաղցր կենցաղ նպատաստեցնելի. քանզի ոյնպէս գրաւատելի՝ աղղոցանես զիշխանութիւնն զառ, եւ ասնելով գործողապէս, եւ գործելով աստղապէս՝:

ԽԺ. Առաւել եւս սիրեա, ով անգործաւոր թագաւոր, զայնսիկ՝ որք պաղտախն առ ի շէն առաք առնել, քան զայնմ որք փութան քեզ ընծայս մատուցանել. քանզի սոցա պարտական հասուցանեմ կացուցանես. իսկ նոցա զԱստուծոյ քեզ պարտական առնեն. որ զառ նոսա եղեալն ինքեան համարի, եւ հասուցանէ բարւոք փոխարութեամբ աստուածաւոր եւ մարգաւոր գիտմանն՝ զառ:

ԽՃ. Գործ է արեգական լուսաւորել ճառապոյթութեան գարաբան: իսկ արքայի աստղեանութիւն՝ օգրովին է կարօտելոյ. բայց քան զնա երեւելագոյն է բարեպաշտ թագաւորն: Քանզի նա խոյս առեալ մկնիք յաշորբարութեամբ դիշորայն. իսկ օս ոչ ի բաց մկնիք՝ յաշորբարութեամբ շարացն, այլ լուսովն ճշմարտութեան՝ յանդիմանէ զգողանինս անիրաւութեան:

ԽԴ. Զթագաւորն՝ որք յառաջ քան զքեզ՝ զարդացեալ իշխանութիւնն. իսկ գու զնոյն ով կորոյ՝ պայծառագոյնս արարեր, հեղութեամբ խառնելով զգնդաւանն՝ իշխանութեան, եւ զաղղարութեամբ յաղթելով երկելիք մերձեցելոցն առ քեզ՝ Ուստի ի նաւահանիբոտ քոյլոյ անգորութեան ամենեւեանս գիւնն օգրմութեան կարօտեալք, եւ ի ծփական տեաց՝՝ աղգաւորութեան զերծեալք, գահացողական օրհնութիւնս քեզ վերադարձնէ:

ԽԵ. Որպէի կարողութեամբք գամենեւորմբ գերազանցես, այնչափ եւ գործովք գերափայլել՝ լուսնոցի. եւ բարեց գործողութիւն համեմատ անծուրդեան կարողութեան՝ պատես պահանջել ի շէն: Արք՝ զի առ Աստուծոյ վերաքարոզեցին,՝ հանգերմ պատաւն անպարսկէ

Թագաւորութեանց՝ ստացիր եւ պարտի բարե-
բարութեան:

Երբ. իսկապէս Նիստեան նախ քան զհրա-
մայեցի գոր կամիր. զի հրամայեցեա ճաշգորտէն՝
որ ինչ անկ է. քանզի զհրապարակի է զարծարան
լիցութիւն՝ եւ մեծագոյն վաստիւ. առ ընկեր՝ ունի
անկողի երկուցն: իսկ իմէ բարեպաշտ մասնու-
թիւնն՝ որպէս երաժշտական նուագ՝ գիցեա ի
վերայ նորա, զամենայամար տաղն առաքինու-
թեան եղանակեցէ:

Եւ. Սար. արգարեա պարտ է լինել արդարեւ
առ ամենեւեան. եւ մանաւանդ առ գառազու-
թիւնս գտաւորին իրարութեանց. բայց գտեցաւ
յոյժ ի բարկութիւն ցուցանել: Բանդի օրով-
հետեւ ամենեւեան անդադրութիւնն՝ արհամար-
հելի է, եւ ցարի՝ շափարապէս, եւ մի ցառ-
նար: Այն՝ զի զգիմացման վաստիւրացն գտեաւ
նահանջեցէ. իսկ այս՝ զի զվասնաւ բարեացն հե-
տադրեցէ:

Եւ. Ի հոգւոնս ի խորհրդարանի որտե
քամ մտադրարար իմացեալ զորս ընդ զեղ կեն-
ցապեղեցեցն. զի ծածկեցա ճշգրտութեամբ եւ զոյրիս՝
որք սիրով զեղ պաշտն ասանին, եւ զայնս՝ որք
պարտաւոր չազգայաւ չազգորթեան: Բանդի բա-
ղարք բարեխոհ լինել կեղծարարաբ, մեծագոյն
լիսանե հաստացողացն:

Եւ. Բան լուեալ՝ որ օգտել կարող է, մի
միայն լուեիք զայն՝ այլ եւ զարծել ընկալ:
Բանդի այնպէս իշխանութիւն Թագաւորին պայ-
ծաւապարի՝, յործամ կամ յինքնեւ զկարա-
տալուն անտանէ՝ կամ յայլմէ գտեալ՝ ոչ իւրե
անտան ասան: այլ անգամայն առանց ամօթից եւ
կատարել անպաշտարար:

Եւ. Գեղեցի՝ արգարեա անտանի պարզոր
պաշտօնացեալ՝ արհամարհէ պաշտարար թշու-
ման իւր. իսկ բարեպաշտ Թագաւորութիւնն ներ,
պարտութեամբք պարագեալ, եւ արթնիւք շար-
ջանիկ աշտարակեցէ՝ անդադրելի եղանի ի նե-
տիցն թշուամաց, հաշակելի ընդդէմ նոցին կանգ-
նելով յայլթանախ:

Եւ. Վարեցեալ որպէս պարտ է ասորին
Թագաւորութեամբք, զի զեղ ամեղաւոր լիցի
վերին բացգիտաութեանն: Բանդի որք զոս
բարեւոր կառավարեն, յետ այլոր եւ նմին բարեւոր
լինին. բայց զոս կառավարեն բարեւոր, որք հայ-
րական զորով ցուցանեն ի վերայ իշխեցեալն, եւ
իշխանական երկիւղ ընկալեալն առ ի նոցանէ՝, աստիւք
ուրեմն գլխացանան յառաջագոյն պաշե-
լով: Եւ փորձ պատժոյ առ նոսա ոչ անելով:

Եւ. Անհամարելի հանգեր եւ զգեսան բարե-
բարութեան. եւ անպակաս զարք՝ գաւթն որ
առ աղքատս: Պարտ է ուրեմն նմա որ կամի բա-
րեպաշտութեամբ Թագաւորին, այնպիսի զգես-
տաւք զհոգին գեղադարեալ: Բանդի որ զգեցեալ
է ծիրանի աղքատաբարութեան, եւ արծառուորի
երկիւղին Թագաւորութեան:

Եւ. Գառապան Թագաւորութեան առ յԱս-
տուծոյ ընկալեալ, գիտեա Նիստեան թէ զկարգ
համարացեա այնմ՝ որ տուեալ է զեղ զայն: Եւ
որպէս քան զամենայն մարդ նախապատուեալ եւ ի

նմանէ, առաւել եւս քան զամենեւեան փութա-
ցիր յարեւել քնա: Բայց զայս յարգումն համարեա
լինել մեծագոյն, եթէ իրբեւ զեղք անտանիցեալ
գարարածն ի նմանէ. եւ որպէս պարտաց վնա-
րումն գարեբարութիւնն լրացուցեալ:

Եւ. Առ վերին օգնականութիւնն ընկալեալ
պարտի ամենայն մարդ, որ փրկութեան տեսչոյ,
իսկ Թագաւորն նախ քան զամենեւեան որպէս
հոգեպաշտ վասն ամենեւեան: Զի յԱստուծոյ պահ-
պանեալ՝ եւ զվնշման ցաշպէս նուաճեցալ, եւ
զերան հոգւանկութեամբ՝ ապահովացուցալ:

Եւ. Աստուած ոչ կարտի օւմք. իսկ թա-
գաւորն Աստուծոյ միայնոյ. Գառապանց՝ ուրեմն
այնմ որ ոչ կարտի օւմք, եւ առատաց ինդրու
զոց զարգարութիւնն. ոչ հոգւանկութեամբ ինամ
տարեալ: յաղագրա ընտանեացն քոց, այլ ամե-
նային ընկեալով զհայցուածն առ կեցութիւն:
Բանդի յոյժ լուաւոյն է վասն արժանեացն որդ-
մի եւ անարժանիցն. քան թէ վարժանիսն զրկել
վասն անարժանիցն:

Եւ. Մինչ ներսն ինդրա մեղաց, ներս
եւ ցա. քոյրոց յանցանալ. զի թողութեան թա-
գութիւն փոխարի՝. եւ հայտութեամբն որ ընդ
ծառայակցոց մարդ՝ բարեկամութիւն եւ ընտա-
նութիւն առ Աստուծոյ:

Եւ. Պարտ է այնմ որ անարատութեամբ
փութայ իշխանութիւնն տանել, եւ ի վատափա-
սութեանէ՝ արտաքոյցից պահպանել, եւ զերկնեցի՝
նախ քան փոսա զամթի՝ հարկանել. զի՝ եւ ի
յայտապէս մայանելոյն վասն նոցա հրամարեցի,
եւ յառանձին յանցանելոյն բառ ինքեան՝ արեւ-
ելալ լիցի. քանզի եթէ հպատակաւք ամօթից՝
արժանիք երեւիցին, առաւել եւս Թագաւորն պա-
ժանի այնմ լինիցի:

Եւ. Թաւակի՝ գոյ տեսմ շարութիւն՝ գոր-
ծելն գլխաւ եւ գառնախոց արժանիս. իսկ իշ-
խանի յառութիւն՝ ոչ ասնելն դարբն եւ գիրկու-
թեան պատճառաւ: Բանդի ոչ ի շարաց հրա-
ժարումն արգարացալսն զիշխողն, այլ բաշխումն
բարեացն պատիւն զայնպիսին: Ուրեմն մի միայն ի
շարութեանէ հրամարի խորհրդի. այլ եւ զազգա-
րութեանէ բուռն հարկանել փութուցի:

Եւ. Ի պայծառութեանէ արժանապատու-
թեանց ոչ զարհուրի մահն. քանզի յամենեւեան
միւս զամենակերտ առամանս՝ իւր. Ուրեմն նախ
քան զանհրաժեշտ՝ գառաւան նորա, փոխարեւ-
ցուք յերկին զընթիցն գլխաւորութիւնն: Բանդի
ոչ զք զորս յայնմարհի ժողովն՝ անտանոր շահ
օգտութեան վերածել, այլ զամենեւեան թաշեալ
ի վերայ երկրի, մեր համար մայ գինեաց իւրաց:

Եւ. Թագաւորն տեք է ամենեւեան, բայց
ծառայ է յետ ամենեւեան Աստուծոյ: Եւ յայն-
ժամ մանապէս կոչեցի տեք, յործամ ինքն
ինքեան արեւոյն: Եւ անտեղի հեշտութեանց ոչ
ծառայեցալ. այլ Գառապանք օւնելով գարեպաշտ
մասնութիւնն՝ գանապատել ինքնակալն անարն
անխորժ, զամենագրաւ, առփութիւնն՝ սպասա-
ղեմութեամբ օղջախոհութեան նուաճեցալ:

Եւ. Զօր օրինակ ստուգեն մարմնոց յա-
րեւանան՝, նոյն գունակ մեղքն՝ հոգւոց զհետ եր-

Թան. որք այստանալու զգործան պատկերացուցանեն. վասն այնորիկ ոչ է ի գառառասանին զանալ. քանզի նորա վկային զգործոց իւրաքանչիւրոց. ոչ ձայն արձակելով. այլ զայնպիսին յայտնելով՝ որք առ ի մէջն գործեցան:

Հ. Անցից գնացից ծովաճմմեանու քառակի առաջավանան կացութիւն առաջիկայ կենցաղոյս, որ գնաց գիւտարգառ իւր խարէ, եւ փոքր փոքր քարէն ընթացցոյ. եւ առ իւրական վանան զիւրաքանչիւրն անէ: Արդ՝ թէք այս այսպէս իցէ, դարաւոյնոցն ոչ ի շրջական իրացն աշխարհոյս. եւ ճեպակայ ընթացցոյ առ քաղաքական յաւիտեանս յաւիտենից:

ՀԱ. Սեզ եւ բարբոյսոյն՝ մարդն մի իրբեւ ցուլ եղջերաբարձր ի վեր ամբարձրի. այլ անցէ զմասա դառնակայութիւնն՝ ամբնոյն, եւ զազաւրեցուցէ պիտաբարձուած. ստին: Քանզի թէ եւ իշխան եղեւ ի վերայ երկրի, մի անգիտացի զդու իւր ի յերկրէ. որ ի հողայ ի վերայ ամբողջ ելեալ, եւ ի նոյն յետ ժամանակի իշխանկ պարտի:

ՀԲ. Փութացիք հանապաղ ով անպարտելի թագաւոր. եւ որպէս այնորիկ որք ի սահաւազ վերելակի՞ սկսին, ոչ յառաջագոյն կան ի վերայ վերին կայիցն՝ մինչեւ ժամանիցն ի ծայրն աստի՜ շանին: Սոյնպէս եւ դու սեղիջիք պիտեղ բարեացն. որպէս զի եւ ի վերին արքայութեանն վայելցես, զոր քեզ շնորհեցէ հանգիստ լծակցաւ քրիստոս թագաւորն այնցիկ՝ որք թագաւորն եւ որք թագաւորելոց եւ յաւիտեանս. ամեն:

Կատարած յորդորական արտադրութեանցն Աղաբէրոսի Սարկաւազի, որ առ Յուստինիանոս կայսրն:

Ի Թուակնին ՌՄԼԶ. նոյ.՝ 23:

(Հարան-իւնի) Հ. 8. 8.

ԱՅԽԱՐՀԱԳՐԱԿԱՆ

ՀԱՅԿԱՅԵՆ, ՔՐԳԱՅԵՆ ԵՒ ՈՐԻՆՄՏԵՆ
ՊՐԵՍԿԱՅԵՆ՝ ԲՈՐԵԼԱԿԱՆ-ՍՈՐԵՍԵՆԵՆ
ՍԵՂԱԿՐԵՐՈՒ ՀՈՒՄԱՆԵՆ

(Հարան-իւնի)

Պատմութեան լոյսը նախ եւ յառաջ կը ծագի վանայ լծին շրջակայից վրայ, որ մասն է այն լոյնառաւուր լեռնաշխարհին՝ որ ինչպէս վերին Բիթրատայ ու Տիգրիսի, նմանապէս Երասխայ երկու կողմերը տարածուելով՝ այսօր Հայաստան անունը կը կրէ: Վանայ ծովուն եզերքներուն վրայ է որ կը գտնենք նշանաւոր պատմութեան մը կենդրոնը, որուն վրայ բաց ի ցարգ յիշատած ասորեստանեայ սեպագրերէն՝ ընդի բեւեալագիրներն ալ անկիւնութիւն կու տան: Հին ժամանակները, այսպէս Տիգրաւորգիները Առաջիկայ ատենները, Ասորեստանցիք Նայիրի բերով վանայ շրջակայներն ալ կը հասկը-

նային: Ասորեստաբաղայ ատեններէն սկսեալ, կամ կարելի է թէ նախահայկական բուսած պեւտութեան այս ժամանակները հաստատուելովն է, որ երեւան կ'ըլլէ Ուրարտու անունը, որ ալ այնուհետեւ Նայիրի անուն հետ չի շփոթուիր: Հին կտակարանն Ուրարտուի համալսը կը գնէ ՄԴՄ (Նոն. ք. 4, Ես. 15. 38, Բ. Թագ. ԺԺ. 37.) եւ այն, ինչպէս արդէն կ'իյրարտ շեշտած է, միշտ իբրեւ երկրի մ'անուն եւ ոչ իբրեւ լեռան անուն, ինչպէս յառաջ ՄԴՄ ՆՊին անորոշ թարգմանութենէն ("Արարատ լեռ. ք. փոխանակ" "Արարատայ լեռներէն մէկը") կը հետեւցնէին: Ս. Գիբբըն ուրիշ տեղեր ալ Արարատն երկիր կը նկատէ, այսպէս Բ. Թագ. ԺԺ. 37 եւ Ես. 15. 38 (ՄՄ) երեմիայի մէջ (Ժա. 27) Արարատը թագաւորութիւն (ՈՒՆՅՏ) է, ինչպէս եւ Միքնի եւ Ագաւալ: Այս մեր բուսին անպայցք է վարչատայի եւ Յովնգաթի (Հնութ. Հր. Ա. 3, 5) Արարատը Հայք կամ Հայաստան թարգմանել: Նոյնպէս Մ. Խորենացի (Ա. Ժ. 4) Եւսեբիոս (Պատմ. աւետ. Ժ. Ժ. 19) եւ Ս. Հեբանիս (Ի Մէկն. Ես. 15. 38.) "Արարատը Հայաստանի մէջ գաւառային գաւառ մըն է, որմէ կ'անցնի Երասխա", Իրապէս ալ շատ հաւանական է որ Արարատ = Արարատն անունը նախնաբար վանայ լծին տրեւելակողմը՝ Հայաստանի մէկ մասին անունն էր, մերձաւորապէս այն երկրին, որ միջին Երասխայ վրայ է եւ այսօր ալ Արարատն կը կոչուի. բոլոր այս վանայ ծովուն եզերքները բնակողներն եկան՝ հիւսիսարեւելքէն Ուրարտուց. յառաջանալով: Հասանք եւ իրաւաբ. Արարատ-Ուրարտուի հաւասար գրած եւ Հերոդոտոսի (Գ. 94, Է. 79) Ἀραρδίδιο անունանմանքը: Բայց որովհետեւ Հերոդոտոս կ'ընէ թէ ասանք պոնտոսի Ժողովուրդ մըն են, որ Մասանացից եւ Մուսիսացից հետ՝ Պարսից պետութեան հարկատու 18- շրջանկը կը կազմէին, ուստի բռնուլ ենք թէ ասանք հին Ուրարտուց ժողովուրդներն են՝ հնդկ-էւրոպացի Հայոց խուժելովն գէպ ի հիւսիս մղուած: Հին-պարսկական սեպագրերու բաշխական թարգմանութեան մէջ, ինչպէս կը սպասուէր, Ուրարտու կը համապատասխանէ պարսիկ բնագրին Արմինի կամ Արմինի-յին: Այստեղ առաջին անգամ իբրեւ երկիր յիշատած Հայաստանը սկզբնորոշ իւր մէջը կ'ափսոսիք միայն Ուրարտուի արեւմտեան կողմը գտնուող երկիրը կամ գաւառանայ (Հերոդ. Ա. 72; 104. Գ. 93. Ե. 52) Փարս-Հայքը: Հոմմել (Gesch. 601) Արմինիա անունը հին Ուրարտուց. Արամ իշխանին անունէն կը հանէ (սի սղմման ու Կ. մասնական յաւելումով): Կրնանք ընդունիլ թէ Արամն քաղ ու բազմաբնիկ իշխանին ժողովրդեան մէջ տակաւին կենդանի յիշատակն առիթ եղած է աւանդութեան գեղազարդութիւն. աւանդութիւն մը, որ բոլոր պատշաճ գնահատուելով՝ հին-Հայկական քաղաքակրթութեանն սղգնաւորութիւնը սեմանց հնութեան, բայց ի մասնաւոր ասորեստանեայ ու հրեական պատմութեան հետ

1 Հոմմել. E. Meyer, Gesch. d. Altert. I, 296.